

**УКРАЇНСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ПРЕДСТАВНИЦТВА
В БЕРЛІНІ ТА МЮНХЕНІ В СИСТЕМІ НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ
ВІДНОСИН У 1920-х рр.**

Тютенко Роман

Доктор філософії з історії

Український Вільний Університет, Мюнхен, Німеччина

<https://orcid.org/0009-0002-8985-9067>

studium@ufu-muenchen.de

Анотація

У статті досліджено діяльність українських дипломатичних представництв у Берліні та Мюнхені на початку 1920-х років. На основі німецьких і українських архівних матеріалів, а також тогочасної преси проаналізовано політичну, дипломатичну та суспільну діяльність посольства України в Берліні й консульства в Мюнхені, зокрема у сферах соціально-правового захисту українців у Німеччині та налагодження німецько-українських політичних і економічних відносин.

Ключові слова: *Українська держава, УНР, Німеччина, Баварія, Мюнхен, Берлін, Роман Смаль-Стоцький, Василь Оренчук.*

**UKRAINIAN DIPLOMATIC MISSIONS IN BERLIN AND MUNICH
IN THE SYSTEM OF GERMAN-UKRAINIAN RELATIONS IN THE 1920S.**

Tiutenko Roman

Doctor of Philosophy in History

Ukrainian Free University, Munich, Germany

Abstract

This article examines the activities of Ukrainian diplomatic missions in Berlin and Munich during the early 1920s. Drawing on German and Ukrainian archival materials as well as press sources, it explores the political, diplomatic, and social initiatives undertaken by the Ukrainian Embassy in Berlin and the Consulate in Munich, focusing on the social and legal protection of Ukrainians in Germany and the establishment of German-Ukrainian political and economic relations.

Keywords: *Ukrainian state, UNR, Germany, Bavaria, Munich, Berlin, Roman Smal-Stotskyi, Vasyl Orenchuk.*

Українська еміграція після Першої світової війни в Німеччині нараховувала кілька тисяч осіб і складалася переважно з колишніх військовополонених Першої світової війни, членів різних ліквідаційних українських урядових й громадських інституцій, зокрема Союзу Визволення України, Воєнно-санітарної місії УНР, Українського червоного хреста та інших. Також емігрантів з України, які

прибули сюди після повалення уряду Гетьманату П. Скоропадського й пізніше УНР, поряд з українською академічною молоддю й науковцями, які вчилися чи викладали у німецьких університетах й вищих школах.

У Берліні та Мюнхені в 1920-х рр. продовжувалась робота дипломатичних установ України, які стали одними з центральних осередків суспільної активності українців в Німеччині та інституціями соціально-правової підтримки українців в еміграції. Окрім того, Посольство УНР в Берліні та консульство УНР в Мюнхені відігравали одну з ключових ролей у стосунках з Німецькою державою та домагалися економічної й політичної підтримки від німецького уряду у життєво важливі для української держави роки.

Стаття написана на основі німецьких архівних документів з Політичного архіву Міністерства закордонних справ Німеччини (Бонн), Баварського головного державного архіву (Мюнхен), Архіву Українського Вільного Університету (Мюнхен), польських документів з Центрального військового архіву Республіки Польща (Варшава). А також українських архівних матеріалів, зокрема з архіву Канцелярії міністра та Департаменту чужоземних зносин Міністерства закордонних справ УНР, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (Київ). Ці матеріали опубліковані у збірниках документів, головню «Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ» (Київ, 2016) та «Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали» (Київ, 2012). Окрім того, у статті використано тогочасну німецьку та українську пресу, яка зберігається в Архіві Українського Вільного Університету (Мюнхен).

В українській історіографії до пропонованої тематики в соціальних, правових, культурних аспектах діяльності українських військово-політичних інституцій, організацій, їхніх керівників в Німеччині у період 1918–1924 рр. підходили у своїх дослідженнях В. Заболотнюк¹ та В. Трембіцький² про роботу перших військово-санітарних і дипломатичних інституцій, П. Гай-Нижник³ та

¹ Заболотнюк В. Українські дипломатичні інституції в Німеччині в 1918–1923 рр. // Схід. Маріуполь, 2017. № 6. С. 40–50; Його ж. Заболотнюк В. Українська військово-санітарна місія для справ полонених у Німеччині (1918–1920) // Військово-науковий вісник. Випуск 28. Львів: НАСВ, 2017. С. 21–33.

² Трембіцький В. Всеукраїнське Товариство Червоного Хреста 1918–1923 // Вісті Комбатанта. Торонто; Нью-Йорк, 1972. Ч. 4. С. 16–21.

³ Гай-Нижник П. Федір Штейнгель — меценат, громадсько-політичний діяч, посол Української Держави у Німеччині // Дипломатична і консульська служба у вимірі особистості. Київ, 2016 (Бібліотека наукового щорічника «Україна дипломатична», вип. № 13). С. 95–124; Його ж. Микола Порш — державний і громадсько-політичний діяч, посол Української Народної Республіки в Німеччині // Дипломатична і консульська служба у вимірі особистості. — К., 2016 (Бібліотека наукового щорічника «Україна дипломатична», вип. № 13). С. 125–146; Його ж. Фінансова агентура УНР в Берліні: саботаж і дискредитація європейських валютно-економічних і дипломатичних планів уряду Директорії (1919–1921 рр.) // Україна дипломатична (Diplomatic Ukraine). Вип. XVI. Київ, 2015. С. 777–802.

І. Матяш у висвітленні діяльності послів і консулів УНР та Української держави⁴, а також Й. Саєвич⁵, С. Наріжний⁶, І. Срібняк, М. Срібняк⁷ та Н. Кулеша⁸ в культурно-просвітницькій праці українських організацій та громад у таборах для військовополонених в Німеччині.

Першим послом України в Німеччині був барон Федір Штайнгель від Української Держави, призначений Радою Міністрів 21 червня 1918 р. Новий посол разом з Військово-санітарною комісією зайнявся справами військовополонених українців та біженців⁹. У перемовинах з німецьким Воєнним міністерством дійшло до згоди, що становище громадян Української Держави в Німеччині було визнане як «тимчасово перебуваючим». В Німеччині українці мусили підлягати лише загальним німецьким законам, а з одягу військових знімалися нарукавні смуги, які раніше вказували на статус військовополонених. Також на одязі вже не пришивали номер реєстрації полоненого, а цей номер зазначали у особистій картці, яка слугувала паспортом. Також українські представництва взяли на себе вирішення питання постійного перебування в Німеччині тих, військових українців, які бажали залишитись на постійному проживанні, й питання шлюбів між українцями і німецькими громадянками¹⁰.

Вже після встановлення влади Директорії УНР, Рада народних міністрів призначила 2 січня 1919 р. новим послом у Берліні українського соціал-демократа Миколу Порша. Невдовзі, зі злукою УНР і ЗУНР, представник ЗУНР у Берліні др. Роман Смаль-Стоцький став радником посла М. Порша.

Німеччина як переможена країна у Світовій війні опинилась наприкінці 1918 р. — на початку 1919 р. у новій геополітичній розстановці, визначеної Версальським миром. Уряд змушений був виконувати зобов'язання перед державами

⁴ Матяш І. Останній консул УНР Василь Оренчук // Дипломатична і консульська служба у вимірі особистості. — К., 2016 (Бібліотека наукового щорічника «Україна дипломатична», вип. № 13). С. 352–369.

⁵ Саєвич Й. Військовополонені українці в таборах Австро-Угорщини і Німеччини в період Першої світової війни: вишкіл та організація побуту. Автореф. дис. канд. іст. наук. Львів, 2007

⁶ Наріжний С. Культурна праця української еміграції 1919–1939. Київ, 1999. 271 с.

⁷ І. Срібняк, М. Срібняк, Українська військово-санітарна місія в Німеччині й таборів громади полонених українців у 1919 р., „Емінак: науковий щоквартальник”, Київ-Миколаїв 2019, № 2(26), с. 66–75; І. Срібняк, М. Срібняк, Діяльність Військово-санітарної місії для справ полонених вояків-українців у таборі Зальцведель, Німеччина (1919 — перша половина 1920 рр.), „Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, політологія”, Маріуполь 2019, вип. 24, с. 114–126

⁸ Кулеша Н. Українська преса у Німеччині 1919–1945 рр.: формування та функціонування: монографія / НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника, Відділення «Науково-дослідний центр періодики». Львів, 2009.

⁹ Заболотнюк В. Українські дипломатичні інституції в Німеччині в 1918–1923 рр. Схід. № 6. Листопад-грудень 2017 р. С. 41.

¹⁰ Повідомлення Військово-санітарної Комісії, 1918 р. / Архів УВУ. Фонд Військово-санітарна комісія.

Антанти, виплачувати репарації і навіть на деякий час позбутись контролю над промисловими регіонами Саару і верхнього Рейну.

У закордонній політиці через недовіру держав Антанти, німецький уряд почав налагоджувати відносини з країнами Східної Європи. Так, у Ваймарській республіці першим послом з Європи з'явився представник від більшовицької Росії Віктор Копп та були підписані торговельні угоди з новопосталими державами Латвією, Литвою і Фінляндією¹¹.

У ставленні до України Німеччина продовжувала підтримувати дипломатичні відносини з урядом Директорії УНР, але з іншого боку підтримувала й колишнього гетьмана Павла Скоропадського в еміграції. Прибувши до Берліна, вже в лютому 1919 р. посол М. Порш писав до міністра закордонних справ УНР в уряді Сергія Остапенка Костя Мацієвича, що в Берліні на той час сконцентрувалась велика кількість російської еміграції. Різні впливові російські коли вели пропаганду проти української справи, особливо через часописи «Время» і «Голос России», з якої Посольство УНР мало негайно провести інтенсивну боротьбу¹².

Щодо ролі українського дипломатичного представництва в Берліні, посол М. Порш у травні 1919 р. звітував вже новому міністру закордонних справ УНР в кабінеті Б. Мартоса В. Темницькому, що посольство не мало на початку 1919 р. сталої організації, не було осердям української політики в Німеччині й не було точкою опори для українців в Німеччині: «Таким чином, застало Посольство Української Народної Республіки цілком необроблене поле дипломатичних зв'язків і мусило почати працю зі самого початку, робота, яка повинна перед місяцями бути зроблена»¹³.

Як наслідок дипломатична робота Посольства УНР була поділена на три сфери: 1) сфера українсько-німецької політики 2) сфера української закордонної політики в цілому 3) сфера української внутрішньої політики. Поряд з цим, посол УНР М. Порш ставив такі завдання у дипломатичній діяльності: здобути якнайбільший вплив на німецькі кола, в тому числі промисловців, банкірів, соціал-демократів, які б могли бути корисними для України; через партійні зв'язки посла як соціал-демократа впливати на представників нового німецького уряду, що «континентальна політика» щодо колишньої Російської

¹¹ Огляд сучасного міжнародного становища Української народної республіки і закордонної політики уряду. Тарнів, 11 березня 1921 р. / Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упоряд.: В. Кавунник. К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. С. 129.

¹² Справоздання Миколи Порша Костю Мацієвичу. Берлін, 24 лютого 1919 р. / Архів Української Народної Республіки... С. 717–718.

¹³ Звіт дипломатичного відділу Посольства Української народної республіки в Берліні Миколи Порша Володимирі Темницькому. Берлін, 6 травня 1919 р. / Архів Української Народної Республіки... С. 718.

імперії не є вірною; підтримувати Німецько-українське товариство і їх видання, зокрема німецькомовних журналів «Ukraine» та «Deutsche Politik», які були присвячені українським справам; налагодити співпрацю з фінансовою комісією німецького уряду; співпрацювати з німецькими колоністами в Україні, які великі торгівельні зв'язки; налагодити співпрацю з німецькими євреями, які також мали активні міжнародні зв'язки; відновити стосунки з Німеччиною у військовій сфері, які встановили ще таборів діячі СВУ, але послабилися після Листопадової революції в Німеччині, а також активізувати діяльність інформаційного відділу посольства¹⁴.

Також у Німеччині у Reichsdruckerei, на замовлення спочатку гетьманського уряду, а потім уряду Директорії УНР в особі міністра фінансів Б. Мартоса, друкувались українські грошові знаки. Операціями замовлення, друку і доставки до Києва займалась українська Фінансова агенатура на чолі з Г. Супруном. Головна канцелярія Агентури розташовувалася на Kleiststraße, 25 у Берліні¹⁵.

Для прихильності до української справи і збільшення престижу України посол М. Порш активно залучав нові нейтральні держави, такі як Литва, Білорусь, Фінляндія, Грузія, а також інші, в тому числі Туреччину, Болгарію, Австрію. До всіх цих посольств і представництв були зроблені офіційні візити і встановлені контакти¹⁶.

З квітня 1921 р. послом УНР в Берліні став др. Роман Смаль-Стоцький, який до того часу був радником посольства, а з 1920 р. виконував обов'язки посла.

Посол др. Роман Смаль-Стоцький переймався особливо тим, що багато західних держав намагалися встановити офіційні і торгівельні відносини з більшовицькою Росією. Так, у звіті до тодішнього міністра закордонних справ А. Ніковського писав: «Після німецької думки ми взагалі стоїмо перед дуже значною зміною держав відносно большевиків. Німецьке Міністерство вважає вже фактом заключення торговельно-економічного договору між Америкою а большевиками... Боячись американської конкуренції, Англія заключить також договір, а сьогодні внесли незалежнимі соціал-демократи у німецькому Парляменті інтерпеляцію, в якій жадають, щоби Німеччина зараз вступила в офіційальні й торговельні зносини з большевиками»¹⁷.

¹⁴ Там само. С. 720.

¹⁵ Гай-Нижник П. Фінансова агенатура УНР в Берліні: саботаж і дискредитація європейських валютно-економічних і дипломатичних планів уряду Директорії (1919–1921 рр.) // Україна дипломатична (Diplomatic Ukraine). Вип. XVI. Київ, 2015. С. 777–802.

¹⁶ Звіт дипломатичного відділу Посольства Української народної республіки в Берліні Миколи Порша Володимиру Темницькому. Берлін, 6 травня 1919 р. / Архів Української Народної Республіки... С. 721.

¹⁷ Справоздання Романа Смаль-Стоцького Андрію Ніковському, Берлін, 27 листопада 1920 р. / Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921)... С. 753

Зближення німецьких і європейських політичних кіл з більшовиками прямо загрожувало визнанню УНР незалежною державою і існуванню дипломатичних представництв. Зокрема, Р. Смаль-Стоцький повідомляв міністра А. Ніковського, що «наше становище у Німеччині є катастрофальне, Посольство УНР і всі державні установи висять на волоску, бо 1) німецьке громадянство й Уряд відноситься задля польсько-українського союзу ворожо до України, 2) воно симпатизує явно із більшовиками... Таким чином, німецький Уряд був би формально цілком у праві зажадати негайної ліквідації українських державних установ в Німеччині»¹⁸.

На цій хвилі українські дипломати активно контактували з представниками Польщі, Фінляндії, Чехословаччини, Литви, Італії, Франції. Ця праця не була легкою, як зазначав Р. Смаль-Стоцький: «У них всіх одна пісня: ми заключили із більшовиками мир, всі у нас війною змучені, тому мусимо його триматися помимо того, що ми знаємо, що більшовики неспокійні сусіди. Вся надія на порозуміння з Балтійськими державами та їх військове зорганізування»¹⁹.

Поряд з дипломатичною роботою, Посольство УНР організовувало для української громади зустрічі із представленнями рефератів, дискусії на політичні та економічні теми. У 1920 р. за ініціативою Посольства була створена Економічна рада, яка займалась питаннями відбудови народного господарства в Україні і працювала в аграрній, торгово-промисловій і транспортній секціях.

А для популяризації української справи серед німецького громадянства, у посольстві відбувалися українсько-німецькі зустрічі, лекції і прийоми²⁰. З цією метою Р. Смаль-Стоцький подарував університетам у Берліні, Ляйпцигу й Мюнхені по українській бібліотеці, які склались з екземплярів усіх наукових і белетристичних книжок, друкованих українськими видавництвами закордоном²¹.

Українське консульство в Мюнхені на чолі з Василем Оренчуком також, окрім опіки над українцями, які мешкали в його консульському окрузі, займалось налагодженням економічно-торгівельної співпраці між Баварією і Україною й поширенням правдивої інформації про Україну.

¹⁸ Справоздання Романа Смаль-Стоцького Андрію Ніковському. Берлін, 9 серпня 1920 р. / Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921)... С. 729

¹⁹ Справоздання Романа Смаль-Стоцького Андрію Ніковському. Берлін, 27 листопада 1920 р. / Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921)... С. 754

²⁰ Наріжний С. Культурна праця української еміграції 1919–1939. Київ, 1999. С. 98

²¹ Справоздання Романа Смаль-Стоцького Андрію Ніковському, Берлін, 11 листопада 1920 р. / Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921)... С. 750

Консульство Української Держави, а пізніше УНР, в Мюнхені було утворене 15 листопада 1918 р. і українським консулом був призначений тодішній віце-директор загального департаменту Міністерства закордонних справ Української Держави Василь Оренчук²².

Новий консул прибув до Мюнхена 1 січня 1919 р., одразу представився баварському міністерству зовнішніх справ, а вже 2 січня був прийнятий Міністром-президентом Баварії Куртом Айзнером²³. Консульство розпочало діяльність спочатку на Люсіль-Гран-штрассе (Lucile-Grahn-Straße), а вже згодом переїхало до будинку на Айнмільлерштрассе 35 (Ainmillerstraße), і складалося штатно із самого консула, секретаря і канцлерського працівника.

З метою поширення української справи, популяризації України серед німецького суспільства консул В. Оренчук активно використовував баварську німецьку та іншу пресу. До прикладу це були «Баварська державна газета» / «Bayerische Staatszeitung», мюнхенська «Нова газета» / «Neue Zeitung», «Мюнхенські останні новини» / «Münchner Neueste Nachrichten», «Віденська загальна газета» / «Wiener Allgemeine Zeitung», «Orient-Markt», «Telegramm-Zeitung»²⁴ та інші, в яких В. Оренчук публікував свої статті, замітки, прочитані реферати на економічні, промислові, торгівельні й політичні питання навколо України і переконував у важливості німецько-українського співробітництва у цих сферах. Так, у статті «Залізні руди України» консул зазначав, що по Світовій війні частка залізної руди Німеччини через втрату регіону Ельзасу-Лотарингії і ліквідації митного союзу з Люксембургом, який також мав свої поклади, знизилась з 32,5% до 10,8%. Через це Німеччина мусила шукати рішення для подолання болючих втрат і в цьому могла б бути значною користь України. Колишня царська Росія перед Світовою війною була на 5 місці країн Європи із запасами залізної руди. Але, зокрема у 1912 р. на понад 8 млн тон залізорудної продукції приблизно 6 тон припадало на український видобуток²⁵.

В інших публікаціях В. Оренчук інформував німців про можливості української індустрії з основними промисловими регіонами України, а також про дунайське пароплавство і річку Дунай. Дунай була найважливішою водною артерією Центрально-Східної Європи, яка поєднує Німеччину і Україну, а відтак відкривала торгово-економічні перспективи²⁶.

²² Консул в Мюнхене. Київская старіна. 1918; Перемены в министерстве иностранных дел. Голос Киева. 26(13) ноября 1918 г. № 5310. / Архів УВУ. Фонд В. Оренчука.

²³ Eintreffen des ukrainischen Konsuls in München. Neue Zeitung. 11 Januar 1919.

²⁴ Ucrainica в німецькій пресі. Громадський вістник. Ч. 49. Львів, 4 березня 1923 р.

²⁵ Die Eisenerze der Ukraine von W. Orentschuk. Münchner Neueste Nachrichten. Nr. 380. München, 9. September 1921.

²⁶ Die Donau als Handelsstraße zur Ukraine von W. Orentschuk. Wiener Allgemeine Zeitung. Nr. 13102. Wien, 1922; Die Industrie in der Ukraine von W. Orentschuk. Münchner Neueste Nachrichten. Nr. 380. München, 21. Oktober 1921.

Проте В. Оренчук наголошував, що економічний успіх між Заходом і Україною може бути лише тоді, якщо буде опора на українське селянство й український народ, які є вирішальним фактором в господарському житті України²⁷.

Обговорення німецько-українських економічних стосунків в пресі і на прийомах мало свій результат на зустрічі консула В. Оренчука і баварського міністра торгівлі Гамма в січні 1920 р. Зустріч була присвячена питанню налагодження товарообміну між Баварією і Україною. В. Оренчук і міністр Гамм обговорювали план заснування відповідної інституції, яка мала б фінансувати й полегшувати товарообмін. Цей план був оприлюднений офіційним органом баварської торгівельної палати «Bayerische Handelszeitung» разом із статтею В. Оренчука про можливості постачання товарів і сировини з України. Інші часописи, зокрема «Der Ostkurier — Halbmonatsschrift für Handel und Industrie», «Aachener Post», «Der Osten — Zeitschrift für die östliche Wirtschaft» також підхопили тематику німецько-українських економічних взаємин та активно обговорювали майбутній експорт з українських земель²⁸.

Також, 24 травня 1922 р. за ініціативи В. Оренчука в мюнхенській торгівельній палаті відбулася нарада щодо української справи у зв'язку з Генуезькою конференцією і Рапальським договором 1922 р. На нараді були присутні представники баварського міністерства торгівлі і земельних справ, торгівельної палати, мюнхенських банків, торгівельних і транспортних підприємств²⁹. Німецькі представники на той час погоджувались, що налагодження товарообміну з більшовиками не могло бути, а до їхніх торгівельних намірів потрібно ставитись дуже обережно³⁰.

У переданому В. Оренчуком листі уряду УНР до Баварського міністерства зовнішніх справ від 29 березня 1922 р., зокрема йшлося, що для подальшої економічної відбудови українських земель від російських більшовиків, значною мірою могла б допомогти міжнародна підтримка навіть шляхом розміщення військового чи поліцейного контингенту в Україні³¹. Український уряд був переконаний, що завдяки сильній індустрії та аграрному сектору «нова Україна стане ключем до економічного розвитку Східної Європи»³².

²⁷ Die europäische Wirtschaftskonferenz und die Ukraine von W. Orentschuk. Bayerische Staatszeitung. Nr. 15. München, 19. Januar 1922.

²⁸ Німецько-українські торгівельні взаємини. Український прапор. Ч. 5. Відень, 12 лютого 1920.; Ukrainischer Pressedienst Berlin. Presseübersicht. Berlin, 16. Februar 1921. / Архів УВУ. Фонд В. Оренчука.

²⁹ Україна й Баварія. Український прапор. Ч. 22. Відень, 3 червня 1922 р.

³⁰ Баварія і Україна. Громадський вістник. Львів, 1 червня 1922 р.

³¹ Konsul der Ukraine W. Orentschuk. Denkschrift der Regierung der Ukrainischen Volksrepublik dem Staatsministerium des Äußeren. 29. März 1922. / Bayerisches Hauptstaatsarchiv (Ibid. — HstA Bayern). MA 103037.

³² Konsul der Ukraine W. Orentschuk. Denkschrift über den wirtschaftlichen Wiederaufbau Ost-Europas dem Staatsministerium des Äußeren. 29. März 1922. / HstA Bayern. MA 103037.

У справі опіки над українськими емігрантами в Баварії, консульство УНР проводило реєстрацію українців, які прибували чи походили з України і проживали в Баварії, Бадена чи Вюртембергу. Так, за завданням українського уряду, в першу чергу реєстрації підлягали технічні спеціалісти, як інженери, техніки, механіки, залізничники; державні чиновники з українських земель колишньої російської імперії і українські чиновники з УНР, які перебували на той момент в Німеччині; офіцери і унтерофіцери³³. А задля підтримки економічного становища українських емігрантів, стараннями В. Оренчука Німецько-український економічний союз звернувся до німецьких фірм спеціальною відозвою, в якій закликав підприємства наймати на працю українців³⁴.

Українські дипломатичні представництва продовжували турбуватися справою колишніх військовополонених, які не бажали повертатись до України через встановлення більшовицької влади. Питання перебування в Німеччині стосувалося як полонених українців російської імператорської армії, так і колишніх інтернованих українських полонених, які прибували зокрема з таборів Польщі. Так, у липні 1920 р. Посольство УНР звернулось до МЗС Німеччини про прибуття двох транспортів з українськими офіцерами з Польщі до прикордонного міста Франкфурта-на-Одері і прохало про дозвіл перебування³⁵. Також у вересні 1920 р. прикордонна поліція Франкфурта-на-Одері повідомляло МЗС про прийом і відправлення військових української армії до табору Alt-Damm біля Берліна³⁶. Серед цих військових, які певний час перебували в таборі Alt-Damm був і хорунжий української армії, майбутній апостольський візитатор для українців католиків в Німеччині Петро Вергун³⁷. Крім табору Alt-Damm, у 1920–1921 рр. українські військові були розміщені у таборах міст Целле, що біля Ганновера, і Касселі³⁸.

Українське посольство з допомогою Паспортного відділу видавало українським військовим паспорти УНР, щоб ті могли оформити собі легітимацийні картки. Ці картки, зокрема давали можливість оформитись українцям на працю³⁹.

³³ Ukrainer in Bayern. Münchener Post. № 109. 11. Mai 1920.

³⁴ Заняття для емігрантів. Громадський вістник. Львів, 6 мая 1922 р.

³⁵ Verbalnote Gesandtschaft der ukrainischen Volksrepublik in Deutschland. Berlin, 7. Juli 1920. / Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (ibid. — PA AA), Bonn. R84279. Auswärtiges Amt. Abteilung 4. Akten betreffend ukrainischer Kriegsgefangene in Deutschland, 1920–1921.

³⁶ Landesgrenzpolizei Osten. Abtransport von 7 ukrainischen Offizieren nach Alt-Damm. Frankfurt/Oder, 27.9.1920. / PA AA. Ibid.

³⁷ Landesgrenzpolizei Osten. An das Auswärtiges Amt. Frankfurt/Oder, 25.9.1920. / PA AA. Ibid.

³⁸ Verbalnote Gesandtschaft der ukrainischen Volksrepublik in Deutschland. Berlin, 22. August 1921. / PA AA. Ibid.

³⁹ Verbalnote Gesandtschaft der ukrainischen Volksrepublik in Deutschland. Berlin, 29. November 1920. / PA AA. R84279. Auswärtiges Amt. Abteilung 4. Akten betreffend ukrainischer Kriegsgefangene in Deutschland, 1920–1921.

Паспортні документи у 1920-х рр. видавав українцям, які походили з Галичини, також і уряд ЗУНР в екзилі. У зв'язку з труднощами друку бланків, паспорти видавались на старих формулярах. Як повідомляла розвідка польського Генштабу, звідомленням від 27 червня 1924 р., що «нових паспортів Петрушевич не видає, однак натомість можна отримати паспорти на старих бланкетках»⁴⁰. На підставі тих документів берлінська поліція також видавала дозволи на сталий побут: «поліція берлінська респектує документи, видавані через Петрушевича»⁴¹.

Справа військовополонених набула нагального характеру після укладення 19 квітня 1920 р. угоди про взаємний обмін полоненими між Німеччиною і більшовицькою Росією. Внаслідок цього, міністерство внутрішніх справ Баварії від 2 лютого 1921 р. розпорядилось, що усі полонені, які перебували на той час на роботах, мають повернутись до таборів звідки їх буде передано більшовицькій делегації. У листі до посла Р. Смаль-Стоцького консул В. Оренчук писав, що «означає не що інше, як те, що всі українці, які не бажають повернутись до Батьківщини, щоб не потрапити до більшовицького пекла, потрапляють саме до більшовицьких агентів, які їх повертатимуть»⁴².

Консул В. Оренчук одразу також звернувся до баварського міністерства із заувагою загрози для життя полонених з поверненням до України, з огляду на те, що вони поповнятимуть ряди червоної армії. У відповідь, референт з питань іноземців міністерства барон Фрайберг погодився піти на зустріч у справі захисту українських полонених, які підлягали баварським органам і запросив подати список осіб, які бажали залишитись у Баварії⁴³. Як наслідок, баварське міністерство внутрішніх справ виступило проти обмінного договору, з'ясувавши, що згідно статті 1 полонені можуть бути відправлені додому, якщо тільки вони цього бажають. Відтак, вони не можуть бути примусово відправлені. Що ж стосується подальшої долі тих, хто залишилися, міністерство зазначило, що триватимуть переговори з німецького міністерством у Берліні⁴⁴.

Проте зближення Німеччини і більшовицької Росії відбувалося далі і з рештою завершилося підписанням Рапалльського договору 16 квітня 1922 р. під час

⁴⁰ Wyjatki z listow informacyjnych, nadeslanych przez meza zaufania O. II. Szt. D. O. K. VI. Berlin, 27.6.1924. / Wojskowe Biuro Historyczne — Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa. I. 303.4. 2584. S. 124.

⁴¹ Ibid.

⁴² Konsulat der ukrainischen Volksrepublik in München an den Gesandten Dr. Roman von Smal-Stocki. München, 2. Februar 1921. Aus dem Ukrainischen. / PA AA. R84279. Auswärtiges Amt. Abteilung 4. Akten betreffend ukrainischer Kriegsgefangene in Deutschland, 1920–1921.

⁴³ Konsulat der ukrainischen Volksrepublik in München an den Gesandten Dr. Roman von Smal-Stocki. München, 2. Februar 1921. Aus dem Ukrainischen. / PA AA. R84279. Auswärtiges Amt. Abteilung 4. Akten betreffend ukrainischer Kriegsgefangene in Deutschland, 1920–1921; Відправка полонених з Баварії. Український вістник. Ч. 23. Львів, 22 лютого 1921 р.

⁴⁴ Reichsabwickelungsamt. Reichszentralstelle für Kriegs- und Zivilgefangene. Berlin, 2. März 1921. / PA AA. R84279. Ibid.

Генуезької конференції. Договір передбачав розвиток торговельно-економічних відносин і відновлення дипломатичних і консульських відносин між Російською СФРР і Німецькою державою.

Вже у листопаді 1922 р. Міністерство закордонних справ Німеччини повідомило посла УНР Р. Смаль-Стоцького, що згідно Договору «Про поширення на союзні РСФРР республіки Договору, підписаного 16 квітня у Рапалло між РСФРР і Німеччиною» дипломатичні і консульські відносини були встановлені з шістьма союзними державами РСФРР. Відтак, від української сторони уповноваженим представником української держави Німеччиною був визнаний Володимир Ауссем, представник від УСРР⁴⁵. У відповідь Р. Смаль-Стоцький у листі до німецького міністра наголошував, що Рапальський договір нехтував голосом цілого українського народу, який починаючи від гетьманців і аж до українських націонал-комуністів, вже як чотири роки бореться проти окупантів. А ти самим Німеччина пошкодила право на самовизначення українців⁴⁶. Тим не менш, українські представники УНР повідомили німецьку владу про припинення з дня 5 грудня 1922 р. діяльності Посольства УНР в Німеччині⁴⁷.

Отже, незважаючи на складне воєнно-політичне становище в Україні в умовах Української революції 1917–1921 рр. і повоєнного геополітичного ладу в Європі, дипломатичні установи України в Берліні та Мюнхені в 1920-х рр. виконували активну дипломатичну, політичну та соціальну роботу. Під керівництвом Миколи Порша, Романа Смаль-Стоцького та Василя Оренчука українське посольство в Берліні та консульство в Мюнхені у 1920-х рр. стали інституціями соціально-правової підтримки українців, передусім для колишніх військовополонених в еміграції в Німеччині. Поряд з цим, дипломатичні представництва молодії української держави відігравали одну з ключових ролей у встановленні німецько-українських відносин і не дивлячись на політику зближення з більшовицької Росією, українським дипломатам вдавалося до 1923/1924 рр. зберігати діючими українські представницькі інституції.

References

Bayerisches Hauptstaatsarchiv. (n.d.). *Bayerisches Hauptstaatsarchiv* [Bavarian Main State Archive]. München. [in German]

⁴⁵ Abschrift Auswärtiges Amt an Herrn Dr. Roman von Smal-Stocki. Berlin, 28. November 1922. / PA AA. R84270. Auswärtiges Amt. Abteilung 4. Akten betreffend Diplomatischen und Konsularischen Vertretung der Ukraine in Deutschland.

⁴⁶ Der bisherige Geschäftsträger der Ukrainischen Volksrepublik in Deutschland Dr. Roman von Smal-Stocki Herrn Reichsminister des Äußeren des Deutschen Reiches von Rosenberg. Berlin, 4. März 1923. / PA AA. R84270. Auswärtiges Amt. Abteilung 4. Akten betreffend Diplomatischen und Konsularischen Vertretung der Ukraine in Deutschland.

⁴⁷ Abschrift Vertrauensstelle für ukrainische Flüchtlinge in Deutschland an das Reichsministerium des Innern. Berlin, 7. Dezember 1922. / PA AA. R84270.

- Bayerisches Hauptstaatsarchiv. (1922). *Memorandum of the Government of the Ukrainian People's Republic to the State Ministry of the Exterior* (MA 103037). [in German]
- Gai-Nyzhnyk, P. (2015). Financial agency of the UNR in Berlin: Sabotage and discrediting of European currency-economic and diplomatic plans of the Directory government (1919–1921). *Diplomatic Ukraine*, 16, 777–802. [in Ukrainian]
- Gai-Nyzhnyk, P. (2016a). Fedir Shteingel – patron, public-political figure, ambassador of the Ukrainian State in Germany. In *Diplomatic and consular service in the dimension of personality* (Library of the scientific yearbook “Diplomatic Ukraine”, Issue No. 13, pp. 95–124). [in Ukrainian]
- Gai-Nyzhnyk, P. (2016b). Mykola Porsh – state and public-political figure, ambassador of the Ukrainian People's Republic in Germany. In *Diplomatic and consular service in the dimension of personality* (Library of the scientific yearbook “Diplomatic Ukraine”, Issue No. 13, pp. 125–146). [in Ukrainian]
- Kavunnyk, V. (Comp.). (2016). *Diplomatic documents from the Versailles to the Riga peace treaties (1919–1921)*. Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies named after M. S. Hrushevsky. [in Ukrainian]
- Kulesha, N. (2009). *Ukrainian press in Germany 1919–1945: Formation and functioning* [Monograph]. NAS of Ukraine, V. Stefanyk Lviv National Scientific Library, Department “Scientific Research Center of Periodicals”. [in Ukrainian]
- Matyash, I. (2016). The last consul of the UNR Vasyl Orenchuk. In *Diplomatic and consular service in the dimension of personality* (Library of the scientific yearbook “Diplomatic Ukraine”, Issue No. 13, pp. 352–369). [in Ukrainian]
- Naryzhnyi, S. (1999). *Cultural work of Ukrainian emigration 1919–1939*. Kyiv. [in Ukrainian]
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. (n.d.). *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts* [Political Archive of the Federal Foreign Office]. Bonn. [in German]
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. (1920a). *Verbal note of the Embassy of the Ukrainian People's Republic in Germany* (R84279). Berlin, July 7. [in German]
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. (1920b). *Verbal note of the Embassy of the Ukrainian People's Republic in Germany* (R84279). Berlin, November 29. [in German]
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. (1921a). *Consulate of the Ukrainian People's Republic in Munich to the Envoy Dr. Roman von Smal-Stocki* (R84279). Munich, February 2. [in German]
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. (1921b). *Verbal note of the Embassy of the Ukrainian People's Republic in Germany* (R84279). Berlin, August 22. [in German]
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. (1922a). *Copy of the Trust Office for Ukrainian Refugees in Germany to the Reich Ministry of the Interior* (R84270). Berlin, December 7. [in German]
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. (1922b). *Copy of the Foreign Office to Dr. Roman von Smal-Stocki* (R84270). Berlin, November 28. [in German]
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. (1923). *The former Chargé d'Affaires of the Ukrainian People's Republic in Germany Dr. Roman von Smal-Stocki to the Reich Minister of Foreign Affairs of the German Reich von Rosenberg* (R84270). Berlin, March 4. [in German]
- Sae vych, Y. (2007). *Ukrainian prisoners of war in the camps of Austria-Hungary and Germany during the First World War: Training and organization of life* (Candidate dissertation abstract). Lviv. [in Ukrainian]

- Sribnyak, I., & Sribnyak, M. (2019a). Activity of the Military-Sanitary Mission for the affairs of Ukrainian prisoner-soldiers in the Salzwedel camp, Germany (1919 – first half of 1920). *Bulletin of Mariupol State University. Series: History, Political Science*, 24, 114–126. [in Ukrainian]
- Sribnyak, I., & Sribnyak, M. (2019b). Ukrainian Military-Sanitary Mission in Germany and camp communities of Ukrainian prisoners in 1919. *Eminak: Scientific Quarterly*, 2(26), 66–75. [in Ukrainian]
- Trembitskyi, V. (1972). All-Ukrainian Red Cross Society 1918–1923. *Visti Kombatanta*, 4, 16–21. [in Ukrainian]
- Ukrainian Free University Archive. (1918a). *Consul in Munich*. Kyivska Starina. [in Ukrainian]
- Ukrainian Free University Archive. (1918b). *Changes in the Ministry of Foreign Affairs*. Holos Kyieva, No. 5310. [in Ukrainian]
- Ukrainian Free University Archive. (1918c). *Message of the Military-Sanitary Commission*. Fund: Military-Sanitary Commission. [in Ukrainian]
- Ukrainian Free University Archive. (1919). *Arrival of the Ukrainian Consul in Munich*. Neue Zeitung. [in German]
- Ukrainian Free University Archive. (1920). *Ukrainians in Bavaria*. Münchener Post, No. 109. [in German]
- Ukrainian Free University Archive. (1921a). *Sending prisoners from Bavaria*. Ukrainskyi Vistnyk, No. 23. [in Ukrainian]
- Ukrainian Free University Archive. (1921b). *Ukrainian Press Service Berlin: Press review*. Berlin, February 16. [in German]
- Ukrainian Free University Archive. (1921c). *Iron ores of Ukraine by W. Orentschuk*. Münchner Neueste Nachrichten, No. 380. [in German]
- Ukrainian Free University Archive. (1921d). *Industry in Ukraine by W. Orentschuk*. Münchner Neueste Nachrichten, No. 380. [in German]
- Ukrainian Free University Archive. (1922a). *Classes for emigrants*. Hromadskyi Vistnyk. [in Ukrainian]
- Ukrainian Free University Archive. (1922b). *Danube as a trade route to Ukraine by W. Orentschuk*. Wiener Allgemeine Zeitung, No. 13102. [in German]
- Ukrainian Free University Archive. (1922c). *European Economic Conference and Ukraine by W. Orentschuk*. Bayerische Staatszeitung, No. 15. [in German]
- Ukrainian Free University Archive. (1922d). *Bavaria and Ukraine*. Hromadskyi Vistnyk. [in Ukrainian]
- Ukrainian Free University Archive. (1923). *Ucrainica in the German press*. Hromadskyi Vistnyk, No. 49. [in Ukrainian]
- Ukrainian Free University Archive. (n.d.). *Fund V. Orenchuk*. [in Ukrainian]
- Wojskowe Biuro Historyczne - Centralne Archiwum Wojskowe. (1924). *Excerpts from information letters sent by the confidant O.II.Szt.D.O.K. VI* (I. 303.4. 2584). Warsaw. [in Polish]
- Zabolotnyuk, V. (2017a). Ukrainian diplomatic institutions in Germany in 1918–1923. *Skhid*, 6, 40–50. [in Ukrainian]
- Zabolotnyuk, V. (2017b). Ukrainian Military-Sanitary Mission for prisoner affairs in Germany (1918–1920). *Military-Scientific Bulletin*, 28, 21–33. [in Ukrainian]